

अध्याय 38

बाबाको हंडी, नानासहेबद्वारा देव-
मूर्तिको उपेक्षा (अवहेलना),
नैवेद्यवितरण, महीको प्रसाद।

प्रस्तावना

गएको अध्यायमा समारोहको वर्णन गरिएको छ। अब यो अध्यायमा बाबाको हंडी तथा केही अरु विषयहरूको वर्णन हुनेछ।

हे सद्गुरु साईं। हजूर धन्य हो। म हजूरलाई बोदछु। हजूरले विश्वलाई नै सुख पुन्याउनु भएको छ र भक्तहरूलाई कल्याण गर्नु भएको छ। हजूर उदार हृदयको हुनुहुन्छ। जो भक्तगणले हजूरका अभय चरण कमलहरूमा आफूलाई समर्पित गर्दछन्, तिनीहरूलाई हजूरले सदैव रक्षा गरी उदार गर्ने गर्नुहुन्छ। भक्तहरूको कल्याण र रक्षाको लागि नै हजूरले अवतार लिनुहुन्छ। ब्रह्मको साँचोमा शुद्ध आत्मारूपी द्रव्य ढालियो र त्यसबाट बलेर जो मूर्ति निकल्यो त्यही सन्तको सन्त श्री साईंबाबा हो। यो जीवनका सम्पूर्ण कार्यहरू नाशवान् हुन् भन्ने जानेर नै वहाँले भक्तहरूलाई निष्काम र मुक्त बनाउनु भयो।

बाबाको हंडी

मानव धर्म-शास्त्रमा बेगला-बेगलै युगको लागि बेगला-बेगलै साधनाहरूको उल्लेख गरिएको छ। सत्य युगमा तप, त्रेतामा ज्ञान, द्वापरमा यज्ञ र कलियुगमा दानको विशेष माहात्म्य छ। सबै प्रकारको दानमा अन्नदान श्रेष्ठ छ। मध्याह्नको समयमा हामीलाई भोजन प्राप्त भएन भने हामी विचलित हुन जान्छौं। यस्तै नै स्थिति अरु प्राणीहरूको अनुभव गरेर

जसले कुनै भिक्षुक (माग्ने) या भोकोलाई भोजन दिन्छ त्यही नै श्रेष्ठ दानी हो। तैत्तरीय उपनिषद्मा “अन्न नै ब्रह्म हो र त्यसैबाट सबै प्राणीहरूको उत्पत्ति हुन्छ र त्यसैबाट नै उनीहरू जीवित रहन्छन् र मरेपछि पनि त्यसैमा लय हुन्छन् भनिएको छ। कोही अतिथि मध्याह्नको समयमा आफ्नो घर आएमा उसलाई अभिनन्दन (स्वागत) गरेर उसलाई भोजन गराउने हाम्रो कर्तव्य हुन जान्छ। अरू दान जस्तै: धन, भूमि र वस्त्र इत्यादि दिनमा पान्नको विचार गर्नुपर्छ। तर अन्नको लागि विशेष सोच विचारको आवश्यकता छैन। मध्याह्नको समयमा हाम्रो ढोकामा जोकोही आए पनि उसलाई तुरुन्तै खान दिनु हाम्रो परमकर्तव्य हो। पहिले लूला, लडंगडा, अन्ध या रोगी माग्नेलाई, त्यसपछि हातपाउ ठीक हुनेलाई र त्यो सबै पछि आफ्ना सम्बन्धीहरूलाई भोजन गराउनुपर्छ। अरू सबैको अपेक्षा (तुलना) मा लंगडाहरूलाई खान दिनुको महत्त्व बढी छ। अन्न दानको बिना अरू सबै दान त्यस्तै नै अपूर्ण हुन्छन् जस्तो कि चन्द्रमा विनाका तारा, बीचमा रहने पदक विनाको हार (माला), कलश विनाको मन्दिर, कमल रहित तलाउ, भक्ति रहित भजन, सिन्दूर रहित सौभाग्यबती, मधुर स्वर बिहीन गायन (गीत गाउँनु) नून विनाको पक्वान्न। जस्तो प्रकारले अरू खाने पदार्थमा दाल उत्तम सम्झिन्छ त्यस्तै प्रकारले सम्पूर्ण दानमा अन्नदान श्रेष्ठ हो। अब बाबा कस्तो प्रकारले भोजन तयार गराएर त्यसलाई बाँड्ने गर्नुहुन्थ्यो भन्ने हेर्ौं।

बाबा थोरै खाने हुनुहुन्थ्यो भन्ने कुरा मैले पहिले नै उल्लेख गरिसकेको छु। वहाँ धेर थोर जे जस्तो नै धानुहुन्थ्यो त्यो वहाँलाई दुई घरको भिक्षामा प्राप्त हुन जाने गर्थ्यो। तर जब वहाँको मनमा सबै भक्तजनहरूलाई भोजन गराउने इच्छा हुन्थ्यो त्यतिबेला आरम्भदेखि अन्तसम्म सम्पूर्ण व्यवस्था आफैले नै गर्नेहुन्थ्यो। वहाँ कसैमाथि निर्भर रहनुहुन्नथ्यो। न कसैलाई नै यस सम्बन्धमा कष्ट नै दिने गर्नुहुन्थ्यो। पहिलो कुरा वहाँ बजार गएर सबै वस्तुहरू अनाज, पीठो, नून, खुर्सानी, जीरा र अरू मसला आदि वस्तुहरू नगद दाम दिएर किनेर ल्याउने गर्नुहुन्थ्यो। यहाँसम्म कि त्यो पिन्ने काम पनि वहाँ आफैले नै गर्ने गर्नुहुन्थ्यो। मसजिदको आगनमा एउटा ठूलो चूलो बनाएर त्यसमा आगो बाली हंडीमा ठीक नाप गरी पानी भरिदिनुहुन्थ्यो। हंडी दुई प्रकारका थिए। एउटा सानो र अर्को ठूलो।

एउटा मा एक सय मानिसलाई र अर्को मा पाँच सय मानिसलाई पुग्ने भोजन तयार हुन सक्दथ्यो। कहिले वहाँ गुलियो भात बनाउनुहुन्थ्यो र कहिले मासु मिसिएको भात अर्थात् पुलाउ बनाउनुहुन्थ्यो। कहिले-कहिले दाल र पानी रोटी पनि बनाउनुहुन्थ्यो। ढुंगाको सिलौटोमा मसिनो पारेर मसला पिनी हंडीमा हालिदिनुहुन्थ्यो। खाने कुरा मीठो बनोस् भनेर यसको लागि वहाँ सकेसम्म कोशिश गर्ने गर्नुहुन्थ्यो। ज्वारको पीठोलाई पानीमा मिसी। उमालेर त्यसमा मही मिसाई अंबिल (आमटी) बनाउनुहुन्थ्यो र भोजनको साथमा सबै भक्तहरूलाई बराबर रूपमा बाँडिदिनुहुन्थ्यो। भोजन (खानेकुरा) ठीक वनिरहेको छ कि छैन भनी जान्नको लागि वहाँ आफ्नो कफनीको बाउला माथि सारेर डरै नमानी उम्लिरहेको हण्डीमा हात हाल्नुहुन्थ्यो र त्यसलाई चारैतिर घुमाउने गर्नुहुन्थ्यो। यस्तो गर्दा पनि न वहाँको हातमा कुनै पोलेको चिन्ह तथा अनुहारमा नै कुनै दुखेको रेखा नै झल्किन्थ्यो। भोजन पुरा रूपले तयार भएपछि वहाँले मसजिदबाट भाँडा मगाएर मौलवीलाई फातिहा (खाना पवित्र बनाउन गरिने कुरानको) पाठ गर्नु) पढ्न भन्नुहुन्थ्यो। अनि वहाँले म्हालसापति र तात्या पाटीलको लागि प्रसादको भाग छुट्याएर बाँकी भोजन गरीब र अनाथ व्यक्तिहरूलाई खुवाई उनीहरूलाई तृप्त बनाउनुहुन्थ्यो। साँच्चि नै ती व्यक्तिहरू धन्य थिए। कत्तो भाग्यशाली थिए तिनीहरू जसलाई बाबाको हातबाट बनेर पस्केको भोजन खानलाई प्राप्त भयो।

यहाँ कसैले के वहाँ शाकाहारी र मांसाहारी खाने वस्तुका प्रसाद सबैलाई बाड्ने गर्नुहुन्थ्यो भन्ने शंका गर्न सक्तछ। यसको उत्तर बिल्कुल सीधा र सरल छ। जो मान्छे मासु खाने हुन्थे उनीहरूलाई हण्डीकोबाट दिइने गरिन्थ्यो। शाकाहारीलाई त्यसको दुवाइसम्म पनि हुन दिनु हुन्थ्यो। न कहिल्यै वहाँले कसैलाई मासु खाने प्रोत्साहन नै दिनुभयो न कसैलाई यसको सेवनको आदत लागोस् भन्ने नै वहाँको आन्तरिक इच्छा थियो। गुरुदेवले प्रसाद वितरण गरिरहनु भएको बखतमा यदि शिष्यले त्यसलाई ग्रहण गर्न शंका गर्नु भन्ने उसको अधःपतन हुन जान्छ भन्ने यो एउटा ज्यादै पुरानो अनुभवसिद्ध नियम हो। शिष्यगण यो नियमको पालना कति अंशसम्म पालना गर्छन् भन्ने अनुभव गर्नाको लागि वहाँ कहिले काहीँ परीक्षा पनि लिने गर्नुहुन्थ्यो। उदाहरणको लागि एकादशीको दिन वहाँले दादा केलकरलाई

केही रूपैयाँ दिएर केही मासु किने ल्याउन भन्नुभयो। दादा केलकर पूरा कर्मकाण्डी थिए र प्रायः सबै नियमहरूलाई जीवनमा पालन गर्ने गर्दथे। द्रव्य (धन), अन्न र वस्त्र इत्यादि गुरुलाई चढाउनुले मात्र पर्याप्त हुँदैन। केवल गुरुको आज्ञा तुरुन्त पालना गर्नाले नै उनी प्रसन्न हुन जान्छन् यही उनको लागि दक्षिणा हो भन्ने उनको यस्तै दृढ भावना थियो। त्यसैले दादा तुरुन्तै लुगा लगाएर एउटा थैलो लिई बजार जान तयार भए। अनि बाबाले उनीलाई फर्काइ दिनुभयो र “तिमी नजार्ऊ अरू कसैलाई पठाइदेऊ” भन्नुभयो। दादाले आफ्नो नोकर पाण्डुलाई यस कामको लागि पठाए। उसलाई जान लागेको देखेर बाबाले उसलाई पनि फिर्ता बोलाउन भनी यो काम नै स्थगित गरिदिनुभयो।

यस्तै नै एक अर्को मौकामा वहाँले दादालाई “हेर त नूनिलो पुलाउ कस्तो पाकेको छ?” भन्नुभयो। दादाले यसै मुखबाटै “राम्रो ठीक छ” भनि दिए। अनि बाबाले भन्नुभयो “न तिमीले आफ्नो आँखाले नै देख्यौ, न जिभोले नै स्वाद लियौ। तै पनि तिमीले ज्यादै राम्रो बनेको छ भनेर कसरी भनिदियौ। अलिकति बिको हटाएर त हेर।”

यति भनी बाबाले दादाको पाखुरा समातेर बलपूर्वक भाँडामा हालेर भन्नुभयो “यसबाट अलिकति झिक र आफ्नो कटटरपन छोडी चाखेर त हेरे।”

जब बच्चामाथि आमाको सच्चा प्रेम उम्लेर आउँछ अनि आमाले उसलाई चिमोद्वन थालिन्छ। तर उसको चिच्याइ र रूबाइ देखेर उसलाई आफ्नो छातीमा लगाउछिन्। यस्तै किसिमले सात्विक मातर-प्रेमवश नै बाबाले दादाको हात यसरी पक्डनु भयो। वास्तवमा कुनै पनि सन्त या गुरुले कहिल्यै पनि आफ्नो कर्मकाण्डी शिष्यलाई खान छोडेको खाने वस्तुलाई खान आग्रह गरेर आफ्नो अपयश गराउन मन गर्दैनन्।

यस्तो प्रकारले हंडीको कार्यक्रम 1910 सम्म चल्यो र त्यसपछि स्थगित भयो। माथि उल्लेख गरे अनुसार दासगणूले आफ्नो कीर्तनद्वारा सम्पूर्ण बम्बई प्रान्तमा बाबाको धेरै कीर्ति फैलाए। त्यसको फलस्वरूप यो प्रान्तबाट मानिसका झुंडका झुंड शिरडी आउन लागे

र थोरै दिनमा नै शिरडी पवित्र तीर्थ क्षेत्र बन्न गयो। भक्तगणले बाबालाई नैवेद्य अर्पण गर्नको लागि नाना प्रकारका स्वादिष्ट पदार्थ ल्याउँथे। त्यो यति धेरै मात्रामा जम्मा हुन जाँन्थ्यो कि फकीरहरू र भिखारीहरूलाई सन्तोषपूर्वक भोजन गराएर पनि बच्न जाँन्थ्यो। नैवेद्य वितरण गर्ने विधिको वर्णन गर्नु भन्दा पहिले म नाना साहेब चाँदीरकरको त्यो कथा वर्णन गर्दछु जो स्थानीय देवी-देवताहरू र मूर्तिहरूप्रति बाबाको सम्मान-भावना झल्काउने किसिमको छ।

नानासाहेबद्वारा देवमूर्तिको उपेक्षा (अबहेलना)

केही व्यक्ति आफ्ना कल्पनाको अनुसार बाबालाई ब्राह्मण समझ्थे भने केही व्यक्ति वहाँलाई मुसलमान भन्ने समझ्थे। तर वास्तवमा वहाँको कुनै जाति थिएन¹ वहाँको र ईश्वरको केवल एक जाति थियो वहाँ कुनै कुलमा जन्मनु भयो र वहाँको आमा बाबु को थिए? भन्ने कुरा निश्चयपूर्वक कसैले पनि जानेको थिएन। अनि त वहाँलाई हिन्दू या मुसलमान कसर घोषणा गर्न सकिन्छ? यदि वहाँ मुसलमान हुनु भएको भए मसजिदमा सदैव धूनी जगाउने र तुलसीको वन किन लगाउनुहुन्थ्यो र ?

.....

1. (क) जाति नपूछो साधुकी, पूछली जियो सान,
मेल करो तलवारका, पडीरहन दो म्यान॥
(ख) जाति पाति पूछे नहिँकोइ,
हरिको भजै सो हरिका होई॥ तुलसीदास अर्थात्
(क) साधु सन्तको ज्ञान नसोध, ज्ञान कति छ भनी सोध
दाप भिन्नको तरवारको लागि मोल गर, दाप त्यसै पडिरहन देउ। अर्थात्
त्यसको मूल्य नै हुँदैन त्यसैले त्यतातिर ध्यान दिनु नै छैन।
(ख) कसैले जाति पाति नसोधोस, जसले हरिलाई भज्दछ,
त्यो हरिको हुन्छ।

शुंक, घण्ट तथा अरू संगीत बाजा किनबज्ज दिनुहुन्थ्यो? हिन्दूहरूको धेरै प्रकारका पूजाहरूलाई किन स्वीकार गर्नुहुन्थ्यो? यदि साँच्चि नै मुसलमान हुनु भएको भए वहाँका कान किन छेडिएका हुन्थे? त्यस्तै वहाँ आँफैले हिन्दू मन्दिरहरूको जीर्णोद्धार किन गराउनु हुन्थ्यो? वहाँले हिन्दूहरूका मूर्तिहरू तथा देवी-देवताहरूको अलिकति पनि अवहेलना गरेको कहिल्यै सहन सक्नु भएन।

एकपटक नाना साहेब चाँदोकर आफ्नो साढु (सालीको पति) श्री विनीवलेको साथमा शिरडी आए। जब उनी मसजिदमा पुगे, वार्तालाप गर्दा गर्दै अकस्मात् बाबाले रिसाएर भन्न लाग्नुभयो “तिमी धेरै समयदेखि मेरो नजिकमा छौ, तर पनि फेरि यस्तो आचरण किन गर्छौं?”

नाना साहेबले पहिले यी शब्दहरूको मतलब केही पनि बुझ्न सकेनन्। यसैले उनले आफ्नो अपराध सम्झाउने प्रार्थना गरे। जवाफमा बाबाले भन्नुभयो, “तिमी कहिले कोपर गाउँमा आइ पुग्यौ र अनि त्यहाँबाट कसरी शिरडी आई पुग्यौ?”

अनि भने नाना साहेबलाई आफ्नो भूलको तुरुन्त ज्ञान हुन गयो। शिरडी आउनु भन्दा पहिले कोपर गाउँमा गदोवरीको किनारामा रहेको श्री दत्तको पूजा गर्ने उनको नियम नै थियो तर नातादार पनि दत्त-उपासक नै हुँदा पनि यसपटक ढिलो हुने डरले उनीलाई (नातादारलाई) पनि दत्त मन्दिरमा जानलाई हतोत्साह गरेर उनीहरू दुबै सिधै शिरडी आएथे। आफ्नो दोष स्वीकार गरी उनले भने, “गोदावरी नुहाउन लाग्दा पैतालामा एउटा ठूलो काँडो बिझेकोले ज्यादै कष्ट भएथ्यो।” बाबाले भन्नुभयो, “यो त ज्यादै सानो दण्ड थियो।” यति भनी भविष्यमा यस्तो आचरणको लागि सदैव सावधान रहने चेतावनी दिनुभयो।

नैवेद्य वितरण

अब म नैवेद्य वितरणको वर्णन गर्नेछु। आरती समाप्त भएपछि बाबाबाट आशीर्वाद तथा उदी (विभूति) प्राप्त गरी जब भक्तगण आ-आफ्नो घर जान्थे, अनिपछि बाबा पर्दाभित्र पसी नीमको रूखको अडेस लागेर बसी भोजनको लागि आसन ग्रहण गर्नुहुन्थ्यो। भक्तहरूका दुई पंक्ति वहाँको नजिकै बस्ने गर्थ्यो। भक्तगण धेरैथरीका नैवेद्य पूरी, माण्डे पेडा, बर्फी, वासुँदी, उपमा, अम्बेमोहर (भात) इत्यादि कुरा थालीमा सजाई-सजाई ल्याउँथे। अनि जहिलेसम्म बाबाले नैवेद्य स्वीकार गर्नु हुन्नथ्यो, त्यति बेलासम्म भक्तगण बाहिरै प्रतीक्षा गर्ने गर्थे। सम्पूर्ण नैवेद्य जम्मा गरी दिइन्थ्यो। अनि वहाँ आँफैले नै भगवान्लाई नैवेद्य अर्पण गरी आफूले ग्रहण गर्नुहुन्थ्यो। त्यसमध्येबाट केही भाग बाहिर प्रतीक्षा गर्नेहरूलाई दिएर बाँकी भित्र बसेका भक्तहरूले अनि दुबै पंक्तिमा बसेका भक्तहरू तय्य हुने गरी भोजन गर्ने गर्दथे। बाबा अक्सर शामा र निमोणकरलाई, भक्तहरूलाई राम्रोसँग भोजन गराउन र प्रत्येकको आवश्यकताको सावधानीपूर्वक ध्यान राख्नको लागि भन्नुहुन्थ्यो। उनीहरू दुई जना पनि यो काम बडो लगन र खुशीसाथ गर्दथे। यसरी प्राप्त भएको प्रत्येक गाँस भक्तहरूको लागि पोषक र सन्तोष दिने हुन्थ्यो। कस्तो मीठो, पवित्र, प्रेम-रसपूर्ण भोजन थियो त्यो। सधैं मडल गर्ने र पवित्र।

छाछ (मही) को प्रसाद

यो सत्सगतमा बसेर एकदिन जब हेमाडपतले पूरापूर भोजन गरिसकेथे, अनि बाबाले उनीलाई एक प्याला मही पिउँन दिनुभयो। त्यसको सेतो रडबाट त उनी प्रसन्न भए, तर पेटमा अलिकति मात्र पनि ठाउँ नहुनाले उनले केवल एक घुटको मात्रै पिए। उनको यस्तो अनास्थापूर्वक व्यवहार देखेर बाबाले भन्नुभयो, “सबै पिय। यस्तो अनास्थापूर्वक व्यवहार देखेर बाबाले भन्नुभयो, “सबै पिय। यस्तो सुअवसर अब कहिल्यै पाउने छैनो” यो कुरा सुनेपछि उनले जम्मै मही पिए। तर उनीलाई बाबाको सांकेतिक वचनहरूको मर्म चाडै नै थाहा भयो। किनभने यो घटनाको थोरै दिनपछि नै बाबा समाधिस्थ हुनुभयो।

पाठक हो ! अब हामी अवश्य नै हेमाडपतप्रति कृतज्ञ हुनुपर्छ। किनभने उनले त महीको प्याला लिए तर हाम्रो लागि यथेष्ट मात्रामा श्री साईलीलारूपी अमृत दिए गए। आउनुहोस् हामी त्यो अमृतको प्याला पछि प्याला लिएर सन्तुष्ट र सुखी हुन जाऊँ।

श्री सदगुरु साईनाथमा अर्पणहोस्।
मंगल होओस्॥